

Бектурова Э.О.

БОЛОЧОК БАШТАЛГЫЧ КЛАСС МУГАЛИМИНИН СОЦИАЛДЫК-БААЛУУЛУКТУК ЖАНА КЕСИПТИК САПАТТАРЫНЫН МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Бектурова Э.О.

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦИАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

E.O. Bekturova

THE SOCIO-VALUE AND PROFESSIONAL QUALITY FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

УДК: 371. 04

Макалада болочок башталгыч класс мугалиминин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын мүнөздөмөсү берилет. Автор сапат категориясына, адептик жана кесиптик сапаттарга өзгөчө көңүл бурат. Педагогикалык-психологиялык адабияттарда адептик жана кесиптик сапаттардын талданышына токтолуп, алардын негизинде өз илимий тыянактарын чыгарат.

Негизги сөздөр: болочок башталгыч класс мугалими, педагогикалык ишмердүүлүк, социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттар.

В статье дается характеристика социально-ценностных и профессиональных качеств будущего учителя начальных классов. Автор уделяет особое внимание на категории качества, на нравственные и профессиональные качества. Обратив внимание к анализу нравственных и профессиональных качеств в педагогико-психологической литературе, на их основе делает свои научные выводы.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, педагогическая деятельность, социально-ценностные и профессиональные качества.

The article describes the socially-valuable and professional qualities of the future teacher of initial classes. The author pays special attention to the category of quality, on the moral and professional qualities. Drawing attention to the analysis of moral and professional qualities in pedagogy-psychological literature, will make its scientific conclusions based on them.

Key words: future primary school teacher, teaching activities, socio-professional value and quality.

Азыркы коомдун жогору квалификациялуу башталгыч класс мугалимин даярдоо, баарыдан мурда, педагогдун астында турган милдеттерди ийгиликтүү чечүүнү камсыздоочу социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттардын барлыгын болжойт. Бул иш үч негизги багыт боюнча жүзөгө ашырылат. Биринчиден, бул мугалимдин билимдерине, билгичтиктерине, көндүмдөрүнө коюлуучу коомдун талаптарын айкындоо. Экинчиден, педагогикалык ишмердүүлүк үчүн зарыл жана кааланарлык жүрүм-турум менен мүнөздүн белгилерин аныктоо. Үчүнчүдөн, мугалимдин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын ыгы, түзүмү, деңгээли жана өз ара аракеттешүүсү жөнүндө элестетүү алуу үчүн анын ишмердүүлүгүн түздөн-түз талдоо.

«Социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттар» жөнүндө айтканда, дал ушундай түшүнүк али өзүнүн объективдүү кабыл алынган аныктама-сына ээ боло электигин белгилөө каят. «Инсандык

сапат», «адептик сапат», сейрегирээк – «кесиптик сапат» түшүнүктөрү кездешет.

Философиялык сөздүктө сапат категориясына төмөнкүчө аныктама берилет: «Сапат деген предметтин ошондон улам башка предмет эмес, берилген предмет болуп саналган жана башка предметтерден айырмаланган аныкталгандыгы. Предметтин сапаты анын өзүнчө касиеттерине такалбайт. Ал предмет менен бүтүн катары байланышат, аны толугу менен кучагына алат жана андан бөлүнгүс» [8, с. 150].

«Адептик (моралдык) сапаттар» өңдүү социалдык-баалуулуктук түшүнүктү илимдин түрдүү аймактарында иштешкен көптөгөн окумуштуулар карашкан. Алсак, этика боюнча сөздүктө «...моралдык сапат» «анын жардамы менен коомдук турмуштан адамдардын жүрүм-турумунун көбүрөөк типтүү белгилери моралдык көрүү чекитинен ажыратылуучу жана мүнөздөлүүчү адептик аң-сезимдин түшүнүгү» [6, с. 338] катары аныкталат.

Педагог М. Ачиловдун пикири боюнча, инсандын адептик сапаттары – бул анын аң-сезими менен жүрүм-турумунун туруктуу белгилери. Бул анын башка адамдарга, жамаатка, коомго, өз ишмердүүлүгүнө, менчигине жана өзүнө карата мамилелеринен көрүнүүчү мүнөздүн моралдык белгилери [2].

Айкын болгондой, мугалимдин жүрүм-туруму, анын инсандык сапаттарынан тышкары, дагы көп башка шарттардан, жеке алганда ал каралган кырдаалдын өзүнүн өзгөчөлүктөрүнөн да көз каранды.

«Кесиптик сапат» түшүнүгүнө өтүп, Ю.С. Алферовдун, Е.Г. Осовскийдин изилдөөлөрүнө токтолуу керек. Авторлор педагогикалык кесипти «...абсолюттуу деп атоого болчу эки сапаттан башка: бул балдарга болгон сүйүү жана педагогикалык эмгекке туруктуу мотивдешкен багытталгандык, абсолюттуу компенсациялануучу сапаттарды камтыбаган» кесиптер чөйрөсүнө киргизишет [1].

Педагогдордун илимий изилдөөлөрүн талдоо, бир жагынан, педагогдун инсанынын сапаттарын сыпаттоо аракетиндеги таңгаларлык көп пландуулукту көрсөтөт. Башка жагынан, бир эле сапаттар түрдүү терминдердин жардамы менен сыпатталат, бул өз кезегинде жалпы сүрөттүн ала-булалыгын жана бир тектүү эместигин арттырат.

Кесиптик туруктуулук болочок башталгыч класс мугалиминин кесиптик калыптануусунун калган бардык мүнөздөмөлөрүн жыйнактоочу түзүлүш болуп саналат. Кесиптик туруктуулук деп биз сту-

денттердин тандап алган кесибиине карата оң, кызыкдар мамилесин түшүнөбүз. Инсандын түзүмүндө жетектөөчү компонент болуп саналып, ал анын бардык түзүлүштөрүнө: жөндөмдүүлүктөргө, көңүл бурууга, эстутумга, ой жүгүртүүгө, сезимдерге таасир көрсөтөт.

Мына ушундан, башталгыч класс мугалиминин инсанынын түзүмүнүн негизги компоненти педагогикалык эмгекке туруктуу багытталгандык болуп саналат. Мектеп мугалиминин дал ушул сапаты В.А. Сластениндин [5], Л.Ф. Спиридин [7] ж.б. профессиограммаларында бөлүнүп көрсөтүлгөн.

В.А. Сластенин мугалимдин профессиограммасынын долбоорунда төмөнкү кесиптик сапаттарды да ажыратат: 1) педагогикалык ишмердүүлүккө керектөөнүн чагылышы катары балага кызыгуу жана аны сүйүү; 2) адилеттүүлүк; 3) педагогикалык көрөгөчтүк менен байкагычтык; 4) педагогикалык такт; 5) педагогикалык кыялдануу; 6) мамилечилдик; 7) талаптуулук, көшөргөндүк, максатка умтулгандык; 8) уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөр; 9) салмактуулук жана сабырдуулук; 10) кесиптик ишке жөндөмдүүлүк [5, с. 121].

Илимий изилдөөлөрдү талдоонун натыйжасында, мугалимдердин пикири боюнча, педагогдун инсанынын көбүрөөк маанилүү социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттары төмөнкүлөр болуп саналары айкындалды: адилеттүүлүк, чынчылдык, балдарга болгон сүйүү, аларга кылдат мамиле кылуу, сыйлоо, чыдамдуулук, сезимталдык, жардамга келүүгө даярлык, жакшылык каалоочулук, ак пейилдик, окуучулар менен маек жүргүзүү жана аларды угуу билгичтиги, окуучулар менен байланыш түзүү, алардын пикири менен эсептешүү билгичтиги, ынандыруу билгичтиги, балдардагы жакшы башталмаларга ишенүү, боорукерлик, педагогикалык байкагычтык, өзүн кармап билүү, өз артынан ээрчитүү билгичтиги, парз жана жоопкерчилик сезими.

Изилдөөлөр көрсөтүлгөн көпчүлүк сапаттарды (мисалы, адилеттүүлүктү), педагогдор менен студенттер социалдык-баалуулуктук дагы, кесиптик дагы сапаттарга киргизишери көрсөтөт. Бул болочок башталгыч класс мугалиминин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын мазмундук аспектеринин тыгыз байланышы жөнүндө айтып турат.

Педагогдун социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын өз ара байланышы менен өз ара шартталгандыгы жөнүндө жобону далилдөө үчүн 1-жадыбалды келтирүүгө болот, анда болочок мугалимдердин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик даярдыгынын мазмунунун биримдиги ачык байкалат.

2-таблица

Мугалимдин кесиптик жана адептик сапаттары

Мугалимдин кесиптик сапаттары В.А. Сластенин боюнча	Инсандын адептик сапаттары А.И. Кочетов боюнча
Балага кызыгуу жана аны сүйүү	Адамды сүйүү, достук, боорукердик, камкордук
Адилеттүүлүк	Адилеттүүлүк, жамандык менен келишпөөчүлүк, мыйзамды сыйлоо

Педагогикалык көрөгөчтүк жана байкагычтык	Алдын ала көрүүчүлүк, алысты көрүүчүлүк, көрөгөчтүк, тапкычтык
Педагогикалык такт	Кылдаттык, сыйчылдык, тууралык, деликаттуулук, жагымдуулук
Педагогикалык кыялдануу	Өзүнчөлүктүүлүк, башкаларга окшобогондук, ойлоп табуучулук
Мамилечилдик	Мамилечилдик, тең катыштуулук
Талаптуулук, максатка умтулгандык	Өзүнө жана айланадагыларга талаптуулук, максатка багытталгандык, жоопкерчиликтүүлүк
Уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөр	Сабаттуулук, логикалуулук, тыкандык, даярдалгандык, кынтыксыздык, практикалуулук
Салмактуулук, сабырдуулук	Өзүн кармап билүү, туруктуулук, өжөрлүк
Кесиптик ишке жөндөмдүүлүк	Ишкердик, сарамжалдуулук, план ченемдүүлүк, тутумдуулук, тактык, пунктуалдуулук

Жогоруда берилген В.А. Сластенин иштеп чыккан [5, с. 121] мугалимдин профессиограммасына жана А.И. Кочетов [3, с. 193-199] сунуштаган инсандын адептик сапаттарынын тизмесине таянып, биз башталгыч класс мугалиминин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттары түшүнүгүн социалдык-маанилүү педагогикалык баалуулуктардын өзүндө педагогикалык ишмердүүлүктүн адептик жана этикалык мазмунун чагылтуучу жана педагогдун окуучуларга, кесиптештерине, коомго, өз кесибиине жана өзүнө гуманисттик мамилесинен көрүнүүчү аңсезим менен жүрүм-турумдун туруктуу белгилерин камтуучу инсандык баалуулуктарга өзгөрүлүүсү катары карайбыз. Бирок, мында биз В.А. Сластенинде да, А.И. Кочетовдо да алар белгилеген кесиптик жана адептик сапаттар катарында мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү уят жана уяттуулук жөнүндө бир да сөз жоктугуна көңүлүңүздөрдү бургубуз келет.

Уят көйгөйү, биздин көз карашыбызда, азыр, биздин коомубуз курч моралдык кризисте турган, ал, тилекке каршы, мектеп мугалимдеринин да арасына сүңгүгөн учурда өзгөчө актуалдуу.

«Уят, – учурдун улуу жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун ою боюнча, – баарыдан мурда, ички көз карандысыздыкты талап кылат, андай болбосо аны базардагы эски-уску өңдүү сатып алышат жана сатышат» [4, с. 24].

Биз п.и.д. Р.И. Курманходжаеванын «уят» азыркы педагогикада катышууга жана анын тыкыр изилдөөсүнүн объектиси болууга тийиш деген ырас-тоосуна, анын жогоруда айтылган жазуучунун педагогикалык баалуулукка ээ оюн жогору жана адилеттүү баалоосуна толугу менен кошулабыз, ал уят «адептүүлүк өңдүү эле баарын камтыган болууга тийиш – аны жумушчулукка, партиялыкка, кесиптикке ажыратпай» дейт.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгындагы уят көйгөйү боюнча өз оюн корутундулап, Р.И. Курманходжаева жазат: «Ч. Айтматовдун чыгармачылыгында уят адилеттүүлүк менен чыккынчылыктын, таза-лык менен ыпластыктын, жакшылык менен жамандыктын чени болуп саналат. Ушул билимди терең ынанымга айлантууга, балдарда уяттуулукту алардын моралдык бейнесинин башкы белгиси катары иштеп чыгууга, аларда уяттын ал дайыма дуушарлануучу сыноолордо мүмкүн болуучу жеңилүүлөрүнө каршы туруктуу иммунитетти калыптандырууга багытталган тутумдуу, тырышкан, ырааттуу тарбиялык ишмердүүлүк, – жазуучун кумарлуу публицистикасы менен көркөм чыгармалары мына ушуларга чакырат» [4, с. 25].

Р.И. Курманходжаева сунуштаган учурдун улуу жазуучусунун көркөм-публицистикалык чыгармачылыгын окуп-үйрөнүүгө карата мамиле биз үчүн студенттерде – болочок башталгыч класс мугалимдеринде, алар аркылуу – окуучуларда уяттуулукту калыптандыруунун жолдорунун бири болуп саналат.

Ошентип, болочок башталгыч класс мугалиминин негизги социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттары деп биз төмөнкүлөрдү аныктадык: уяттуулук, педагогикалык гуманизм, педагогикалык принциптүүлүк, окуучулардын руханий-адептик өнүгүүсүн педагогикалык божомолдоо, педагогикалык такт, чыгармачыл активдүүлүк, педагогикалык коммуникабелдүүлүк, адептик-кесиптик ишкердик, мүнөздүн моралдык-эргтик белгилери, билимдерди издөөдөгү максатка умтулгандык, талаптуулук, кесиптик ишке жөндөмдүүлүк.

Социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарды калыптандыруу көйгөйлөрүн теориялык талдоо азыркы башталгыч класс мугалиминин социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын төмөнкү тизмегин аныктоого жол берет.

Бул тизмекти түзүүдө биз, бир жагынан, өзүбүз бөлүп көрсөткөн сапаттардын жыйындысы жөнүндө жалпы элестетүүлөргө, башка жагынан, азыркы мектептин терең билимдерге гана эмес, бекем моралдык принциптерге да ээ болгон адистерге болгон керектөөсүн эске алууга да таяндык.

Төмөндө биз өзүбүз карап чыккан социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттардын ичинен бүгүнкү күндүн талаптарына көбүрөөк ылайык келүүчүлөрүн тандап келтирдик.

Педагогикалык гуманизм – маанилүү социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапат, ал мугалимдин кесиптештери, окуучулар жана алардын ата-энелери менен өз ара мамилелеринин мүнөзүнө таасир кылат. Бул сапат аларга жакшылык каалаган мамиледен, жеке кызыкчылыктарды коомдуктар менен айкаштыруудан, пайда издөөгө умтулбагандыктан, гумансыз жорук-жосундарга карата келишпестиктен көрүнөт.

Педагогикалык принциптүүлүк – мугалимдин аброюнун ажырагыс компоненти, ал анын педагогикалык ишмердүүлүгүнүн ийгилигин камсыздайт.

Жакшы мугалим өзүнүн адептик жана кесиптик ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын алдын ала көрүү-

гө, педагогикалык чөйрөдөгү чыр-чатактардын алдын алууга жана андагы көйгөйлөрдү чечүүгө тийиш. Буга окуучулардын адептик өнүгүүсүн *педагогикалык божомолдоо* өндүү сапат түрткү болот.

Педагогикалык такт мугалимдин адептик-этикалык беделин чыңдоого көмөктөшөт, анткени түрдүү адамдарга жол табуу, өз ара аракеттешүү процессинде өзүнүн эмоциялык абалын жөнгө салуу, педагогикалык процесстин субъектилеринин турумдарына жана кемчиликтерине чыдамдуулук көрсөтүү, өз жүрүм-турумун кырдаалга жараша түзөтүү ж.б. билгичтиктерди болжойт.

Чыгармачыл активдүүлүктү көрсөтүү мугалимдин окутуу менен тарбиялоонун инновациялык технологияларына ээ болуусуна түрткү болот, жүрүм-турумдун кесиптик сызыгын тандоого таасир кылат.

Педагогикалык коммуникабелдүүлүк мугалимге кесиптештери, окуучулар, ата-энелер менен алакаларды жеңил түзүүгө, алардын абалын түшүнүүгө, баарлашууда чынчыл жана ишеничтүү болууга, кырдаалда багыт алууга жардамдашат.

Азыркы педагог жеке гана мугалим эмес, окуучулардын гармониялуу жана ар тараптуу өнүгүүсүнө кам көргөн жогору квалификациялуу тарбиячы да болууга тийиш. Көп жагынан буга билимдерди издөөдөгү *талаптуулук менен максатка умтулгандык* түрткү болот.

Мугалимдин *кесиптик ишкердиги* чоң мааниге ээ болот, анткени ал өзүнүн бардык жөндөмдүүлүктөрүн, билимдерин, билгичтиктин жана көндүмдөрүн максималдуу тарбиялык натыйжага жетишүүгө топтоштуруу билгичтигин талап кылат.

Жогору квалификациялуу адисти даярдоо билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү дайыма өркүндөтүп турууну талап этет. Көрсөтүлгөн өзүн тарбиялоо ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугу анын моралдык-эргтик белгилеринин калыптангандыгынан түз көз карандылыкта турат.

Кесиптик ишке жөндөмдүүлүк мугалимдин педагогикалык процессти уюштуруудагы мобилдүүлүгүн, динамикалуулугун, анын эмгекти илимий уюштуруунун формалары менен усулдарын колдонуусунун майнаптуулугун, илимдин жаңы жетишкендиктерин өз алдынча өздөштүрүүгө, өз ишмердүүлүгүнүн келечектерин элестетүүгө жөндөмдүүлүгүн болжолдойт.

Азыркы башталгыч класс мугалиминин инсанынын социалдык-баалуулуктук жана кесиптик сапаттарынын ушундай тутумдуу тизмеги бизге билим берүү тутуму үчүн жогору квалификациялуу адистерди даярдоону өркүндөтүүнүн жолдорун жакшы элестетүүгө жол берет.

Педагогдун инсанынын маанилүү компоненти төмөнкүлөр болуп саналат: өзүмдүк ишмердүүлүктүн натыйжасы жана натыйжалуулугу, кесипкөйлүктүн жана жемиштүүлүктүн чокусуна жетишүүгө болгон керектөө менен шартталган кесиптик-адептик багытталгандык. Педагогикалык багытталгандыктын айланасында башталгыч класс мугалиминин инсанынын негизги касиеттери – социалдык-баалуулуктук

жана кесиптик сапаттардын курамына кирүүчү жалпы жана башка атайын жөндөмдүүлүктөр менен өз ара байланышкан педагогикалык жөндөмдүүлүктөр топтолушат. Кесиптик сапаттарды башталгыч класс мугалиминин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн ийгилигин аныктоочу анын инсанынын социалдык-баалуулуктук жана башка касиеттеринен айырмалоо өтө татаал. Алар азыркы педагогдун касиеттеринин, мамилелеринин жана иш-аракеттеринин жалпы түзүмүндө калыптанышат да, өзү менен башталгыч класс мугалиминин кесипкөйлүгүнүн деңгээлин аныктоочу көп түрдүү жөндөмдүүлүктөрдүн жуурундусун беришет.

Инсандын кесипкөйлүгүнүн жетектөөчү өзү билим алуучу фактору изделүүчү педагогикалык натыйжанын элеси болуп саналат. Ага жетишүүгө болгон керектөө, ага жетишүү менен байланышкан ишмердүүлүк, ага карай жылуу ченемин талдоо, аны алууга көмөктөшүүчү жана жолтоо болуучу себептерди издөө педагогдун инсанынын кесипкөйлүгүн калыптандырышат. Натыйжанын элеси окуучулардын инсаны менен, педагогдун окуучулардын инсанында жөндөмдүүлүктөрдү, багытталгандыкты, компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө жана калыптан-

дырууга болгон керектөөсү менен байланышкан учурда гана ал педагогдун өзүнүн инсанында жана ишмердүүлүгүндө социалдык-баалуулуктук жана кесиптик касиеттерди калыптандырат.

Адабияттар:

1. Алферов Ю.С., Осовский Е.Г. К вопросу о профессиональной подготовке учителя // Советская педагогика, 1971. - №2. - С. 47-51.
2. Ачилов М. Нравственное формирование будущего учителя. - Ташкент: Укитувчи, 1979.
3. Кочетов А.И. Педагогическая диагностика в школе. - Минск: Народная асвета, 1987.
4. Курманходжаева Р.И. Педагогические воззрения Чингиза Айтматова: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. - Б., 2002.
5. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. - М.: Просвещение, 1976.
6. Словарь по этике. / Под ред. И.С. Кон. - М.: Политиздат, 3-е изд., 1975.
7. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя-воспитателя. - Ярославль, 1976.
8. Философский словарь. / Под ред. И.Т. Фролова. - М.: Политиздат, 4 изд., 1981.

Рецензент: д.пед.н., профессор Сияев Т.М.